

Az Ó-testamentum értékeiről.

A *Biblia* áll előttem — t. hallgatóság! — az a könyv, amely — mondhatjuk, — hogy az egész emberiségre bámulatos és csaknem mérhetetlen befolyást gyakorolt. Egyfelől a zsidók *Talmud*-ja, másfelől a mohamedánok *Korán*-ja áll vele a legszorosabb összeköttetésben. Hogy mit jelent a zsidók számára a Talmud, a mohamedánoknak meg a Korán, azt nem fogom ez alkalommal tárgyalni, hanem arra szeretném a figyelmet kellőképpen ráfordítani, hogy mi volt, mi és mi lehet a kereszténység számára a Biblia.

A keresztény világban az angol nemzet az, amely a *bibliás* előnevet leginkább megérdemli, sőt kiérdemelte. Az a nemzet, amely világhatalmát teljes bizonyossággal fejlesztette ki s a népek nevelésében eddig legnagyobb sikereket ért el. Ez a nemzet modern világhatalmát sok tekintetben annak köszönheti, hogy a Biblia nemes értékei vérévé váltak csaknem az egész nemzetnek s ő ezekből mindig a legnagyobb kitartást merítette és a legjobb útbaigazítást kapta.

Ma, ebben a forrongó világban, amikor eszmék eszméket követnek, kergetnek, űznek; amikor országok omolnak össze s kulturákat óhajtanak megsemmisíteni, jól felfogott érdekünk a Biblia s abban különösen az Ó-testamentum *értékeinek* megismerése.

Azért szólok épen az értékekről, mert meggyőződésem szerint egész emberi életünk csak azért van, hogy bizonyos általános, állandó értéket tudjunk szolgálni, megközelíteni és megvalósítani. *Az élet célja az értékek megvalósításában áll.* Az értékek tanulmányozása szempontjából egy könyv sem versenyezhet a Bibliával s az Ó-testamentum pedig különösen a nemzeti értékek terén a legtöbb tanulságot állítja előnkbe s a legkiválóbb példákat szolgáltatja.

A tisztán-látás és helyesen-tájékozódhatás szempontjából mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy az Ó-szövetség írói általánosságban

az *emberi közösségre* fektetik a súlyt s az *egyén* a maga önálló értékében általában elismerve nincs. Az egyéni ember értékelésének legelső nyomaival *Jeremiás* prófétánál találkozunk (Kr. e. 626—586), ahol azt olvashatjuk: „Most azért beszélj csak a Juda férfiaiival és Jeruzsálem lakósaival... Nosza térjetek meg kiki a maga gonosz útáról és jobbítások meg útaitokat és cselekedeteiteket (18. 11) ... mindnyájan a mi gonosz szívünk hamisságát cselekedesszük“. (18. 12.) Kiki a maga gonoszságáért hal meg. (31. 30) Ez a felfogás aztán sokkal határozottabban jut kifejezésre *Ezékiel* (Él, erőssé tesz) prófétánál, akit 597-ben hurcolnak fogságra s aki az 586-i nagy babyloni fogságot is fogolyként éri meg. Ekkor szomorúan tapasztalja, hogy idegenben népe fiai *denunciálnak* (egymást feljelentik az elnyomó hatalom előtt). S mivel hisz nemzete feltámadásában, a denunciásokat megbélyegzi. Szerinte Izráel földjén (otthon) ez a közmondás járta: „Az atyák ettek egrest és a fiak foga vásott meg bele“. (18. 2. v. ö. Jerem. 31. 29.) Ezután azonban — mivel egy pár megtévelyedettért nem bűnhődhetik az egész nemzet — Jáhvé Isten így fogja fel a dolgot: „Ime, minden lélek enyém, úgy az atyának lelke, mint a fiunak lelke enyém; amely lélek vétkezik, annak kell meghalni“. (18. 4.)

Ezt a tanítást visszavihetnők az *Ádám és Éva* bűnbeesésének az esetére, amely a Kr. e. a 9. században íródhatott, de a melyből bűnbeesési dogmát Pál apostolnak a nyomán aztán a későbbi Egyház csinált. Szóval az Ó-testamentumban az *egyén* értéke vagy értéktelensége nem az erénnyel, hanem a *bűnnel*, a *rosszal* kapcsolatban tűnik először fel. Nem is lehetett másképpen azért, mert a jó, az igazi érték az emberi közösséghez, ez esetben a *nemzet* egészéhez volt fűzve.

Fogság előtt.

Ez általános tájékozódás után nézzük meg a legrégebbi iratot Kr. e. IX. századtól s majd a következőket.

1753-ban, tehát a XVIII. század közepén észrevették (Jean s Astruc), hogy a Mózesi könyvekben némely helyen az Isten nevét *Jáhvé*-val más helyen meg *Elohim*-mal irták. Alaposabb vizsgálat után kitént, hogy nemcsak a név különbözik, hanem az *isten fogalom* és a szöveg sok sajátága is. Mintha pl. egy családi naplónál a férj is és a feleség is ír bele a naplóba s egy későbbi olvasó a kétféle írást egymástól megkülönböztetni törekszik. Az az irat, amely az Isten nevét Jáhvé-val adta vissza, a *Jáhvista*-irat s a másik az *Elohista*-irat nevet kapta.

A régebbi az első, a Kr. e. IX. századból s a második meg a VIII. századból való lehet.

Képzeljük úgy el a dolgot, hogy előttünk áll egy gyönyörű kézimunka, amelyet tarkázottan legalább is négy különböző egyén alkotott s most a szakértőt arra hívják fel, hogy az egészből válassza ki külön mind a négy munkáját. Elég babra munka lehetne! Ezt kellett a XVIII. század közepétől fogva csinálni a Ó-testamentum kritikusának, tanulmányozójának. Ma ez munka jóformán be van fejezve a Hexateuch-ra vagyis az 5 Mózes-i és az egy Józsué nevéhez fűzött könyvre vonatkozóan. (Hexateuch = J+E+D+P).

Ebben a legrégebbi írásban bennefoglaltatik az ember teremtésétől kezdve az ősapákon (pátriárkák: Ábrahám, Izsák, Jákób) keresztül József és Mózes irányítása mellett a zsidó nép története egészen a Józsué-féle nonfoglalásig.

Kevésbé részletes előadást találunk az Elohista-iratban, de a történet nagy vonásai ott is kivehetők.

Van azonban a Jáhvista, vagyis a régebbi iratban sok olyan sajátos vonás, ami az Elohistából vagy hiányzik, vagy másképen van meg.

Ilyen mindjárt az *Isten-fogalma*. Jáhvé lényegesen különbözik Elohimtól.

Értsük úgy a dolgot, mélyen tisztelt Hallgatóság, hogy az ember az ő lelki fejlettségéhez, műveltségéhez képest másképpen fogja fel Istent, mást gondol, mikor Istent említ.

Nemcsak a modern *Egyházak* térnek el egymástól az Istenfogalmat illetőleg (pl. a trinitáriusok, vagy háromsághívők az unitáriusoktól, vagy egyszemélyű Isten hívőitől), hanem mikor még egyházak nem voltak, akkor is az emberek Isten-fogalmaikat illetőleg fejlődésen mentek keresztül.

Igy a Jáhvista író Isten-fogalma *anthropomorphicus*, ami azt jelenti, hogy az Istent az ember emberi-formában gondolta el. Ez emberi-formában működő Jáhvé a kezével alakítja az embert a föld porából s a lehelletet az orrába leheli az embernek. Mikor Éva enged a kigyó csábításának s áthágják az isteni parancsot, Jáhvé megjelenik a kertben s ott járkálva, kutat emberei után, kik elrejtöztek előle. Nem tudja, hogy mi történt s szent borzalommal kérdi, hogy csak nem ettek a tiltott fa gyümölcséből. Ez a Jáhvé Ábrahámot férfialakban (angyal) keresi fel lakásán s Jákóbbal bírkózik Peniél mellett éjjel, mikor az visszatérőben volt Mezopotámiából.

Egészen más ennél *Elohim*.

Az Elohista irat, amely a következő században keletkezhetett, Istent szellemibb formában fogja fel s különös ismertető jele az, hogy rendszeren angyala van s az közvetít közte és az ember között. Ő már nem jelenik meg, hanem az angyal jelenik meg, vagy — ahogyan a biblia

mondja — az Isten dicsősége. Ez az Isten, Elohim adja ki Mózesnek a 10 parancsolatot (Ex. 20. 1–17.), ahol az első négy leírja a vallásos hit kötelezettségét s az utolsó hat bizonyos törvényeket állít fel.

A 10 szó (vagy parancsolat) nem egyéb, mint egy szövetségi irat, (kontraktus), amelyben a szövetséget kötő Isten kötelelességeket ró kiválasztott népére.

Mind a két irat megegyezik abban, hogy a zsidó nép egy kiválasztott nép, Isten szövetségese s mint ilyen, azelőtt különös kegyben áll, de önmagához, illetőleg az *isteni parancsolathoz* hűnek kell maradnia.

A Jáhvista író felfogása szerint az ember *családi* (társas) életben jelenik meg, így teremlé Isten. A családi élet mindkét felfogásban igen nagy értékű s olyan formája az emberi életnek, amely természetes, sőt az eljövendő népnek, nemzetnek is az alapja, amint erre Ábrahám ígéretet kap Istenétől.

József maga olyan embernek van feltüntetve, aki egy személyben *családi* és *nemzeti* hős is. Az apa is és ő is visszakivánkozik legalább halála után ősei mellé, saját hazájába. (Gondoljunk a nemzetnek idegenben meghalt halottjaira.)

Időrendben a *prófeciák* következnek most.

Amíg azonban tovább mennénk, jegyezzük meg, hogy a tíz parancsolat nem egyéb, mint egy szövetségi okmány — a biblia felfogása szerint — melyet Jáhvé Isten és népe kötött. Az okmány az újból készített két kőtáblán a *frigyládába* kerül, melyet a szent sátorban és később a nemzeti templomban helyeznek el.

Az összes próféták *nemzeti hősöknek* s tanácsadóknak tekintendők, akik arra vannak hívatva, hogy a zsidó nemzetet magasztos elhívására vezessék s folytonosan figyelmeztessék a megpróbáltatások és szenvedések között arra, hogy minden a nemzet javára szolgál. Ők mind az Istennel kötött szövetségre építik fel nemzetük jövőjét s e tekintetben az első magyar keresztény király, a nagy Szent István is felismerte az Istennel kötött szövetség nagy fontosságát: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?”

Ámos próféta Kr. e. 762-ben írta prófeciáját. Nomád életet élő, pásztor ember volt s a déli országban, Judeában, Jeruzsálemtől délre, Tekoában tartózkodott. Istent a szabad természet egyszerűségében ismerte meg s az emberektől a vallás-erkölcsi életben *egyszerűséget és igazságos bánásmódot* követelt.

Mikor az északi országban a királyi szentély (Bethel) papja, Amáziás gúnyosan elküldi, hogy otthon keresse kenyerét, erőteljesen felel meg neki, hogy ő nem kenyérkeresetből prófétál, őt Isten küldte népéhez, hogy megjobbulásra térítse azt. (Ámos 7.)

Nem tehetem, hogy itt meg ne említsem a *pap* és *próféta* közötti éles különbséget, amit Ámos teljes tudatosan elénkbe állít.

A *pap* elvégre csak egy szolga; valamelyes földi intézménynek szolgája s így annak érdekét képviseli. Engedelmeskedik és meghunyászkodik.

A *próféta* az Isten hirnöke, az isteni akarat kinyilvánítója s nem fél semmi földi hatalmasságtól, mert az Isten mindenek felett való.

Ámos ilyen próféta s a teljes *igazságosságot* követeli. Jáhvé igazságos: „Csak titeket választottalak magamnak a földnek minden nemzetségei közül; azért büntetlek meg titeket minden gonoszagtokért”. (Ámos 3. 2.) Ha valaki sokra van bízva s ki van választva, nagy felelősséggel és kötelességteljesítéssel kell élnie s ha nem, méltó a büntetésre. A kiváltság kötelességgel jár.

Ez egy olyan vallás-erkölcsi igazság, amely mindörökké érvényes volt és mindörökké érvényes lesz.

A tételt egy pár évtizeddel későbben *Hózséás* úgy formulázza meg, hogy Izraelnek, mint Jáhvé feleségének, frigy társának nem szabad parázna gyermeket szülnie, parázna életet élnie, hanem — a székely ember mondása szerint: „a hűt mellé kell állania” — a hitvestársi gyöngéd szeretetet vagy *szerető gyöngédséget* kell tanusítania.

A kevéssel későbbi *Mikeás* szerint: „Megjelentette néked, óh ember, mi legyen a jó és mit kíván az Úr tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél, *szerezd az irgatmasságot* s hogy alázatosan járd a te Isteneddel”. (Mik. 6. 8.)

Ugyanez időben (t. i. a 8. század második felében) az Ó-testamentum egyik legnagyobb prófétája: *Ézsaiás*, Istennek a szentségét emeli ki.

A Kr. e. 7. század három prófétája *Zofoniás* (igazság-alázat), *Náhum* (Isten erkölcsi igazságot szolgálta), *Habakuk* (nem veszünk el, a Jáhvéhoz való ragaszkodás s annak *törvénye* megtartja a népet), mind mond valami sajátosat.

A Mózes-i 5 ik könyvet másképen *Deuteronomiumnak* hívják, amelyben a 10 parancsolat és az ehhez kapcsolódó törvények másodszor jelennek meg. E mű 621-ben kerül napvilágra s Józsiás királynak a tetszésével találkozik, aki szeretné az Istentiszteletet teljesen *Jeruzsálembe* összpontosítani. A vidéki idegen népek isteneinek imádásával szemben a központi Jáhvé kultuszt akarja életbeléptetni s általánosítani a Deuteronomiumot. Tehát egy nemzeti prófétai törekvés nyilatkozik meg benne.

E mellett nagy fontosságu az a tanítása, melyet Deuteronomium 6. 4, 5, 10. 12-ben találunk: „Halljad Izrael: az Úr, a mi Istenünk egy

Úr! Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes erődből". — „Most pedig óh Izráel! Mit kíván az Úr, a te Istened tőled? Csak azt, hogy féljed az Urat, a te Istenedet, hogy minden ő útjain járd és szeresd őt és tiszteljed az Urat, a te Istenedet teljes szivedből és teljes lelkedből“.

Már a Deuteronomiumban megtalálható *Jeremiás* próféta némely gondolata, aki e tájban kapja elhivatását, de 586-ig, a nagy babyloni fogságig él és munkálkodik.

A Deuteronomium a Jahvé szeretetét hirdeti a szív teljességéből (v. ö. Újt. M. k. XII. 30—31.) s *Jeremiás* így szól: „Imé eljönnek a napok, azt mondja az Úr; és új szövetséget kötök az Izráel házával és a Juda házával“. (31. 31.) „Hanem ez lesz a szövetség, amelyet e napok után az Izráel házával kötök, azt mondja az Úr: *Törvényemet az ő belsejökbe* helyezem és az *ő szívökbe* írom be és Istenökké leszek, ők pedig népemmé lesznek“. (u. o. 33.).

A *Birák*, *Sámuel* (1—11) és *Királyok* (1—11) könyvei történeti munkák s amint egyfelől visszavezetnek pár forrással a rég-múltba (Debora-éneke: *Birák* V.), másfelől a régi babonás és varázslatos vallásos hiedelmek mellett az idegen népek isteneivel is megismertetnek. Különösen a *Királyok* könyvében a próféták: Náthán, Sémaja, Ilyés, Elizeus mind azt hirdetik, hogy nem más az Isten, hanem *Jahvé*. (Eljah.)

A babyloni fogság (586—538) hatalmas prófétája *Ezékiel* továbbfűzi *Jeremiás* gondolatát a szívbeírott törvényről s a szívet közelebbről írja körül: „Én adok néktek új szívet és új lelket adok belétek és elveszem a kőszívet testetekből és adok néktek hússzívet. És az én lelkemet adom belétek és azt cselekszem, hogy az én parancsolatimba járjatok és az én törvényeimet megőrizzétek és betöltsétek“. (36 26—7.)

Második Ézsaiásnál (Kr. e. 565—550 és 550—538, 538) a lelki szentségben élő Isten fölséges képe jelenik meg, ki népétől is hasonló életet követel s népe, mint *Isten szolgája* van felüntetve, melynek szent elhivatása az, hogy minden népnek méltó példaképül szolgáljon arra, hogyan kell élni a szenvedések iskolájában. A *Jahvé szolgájának* a gondolata *Ézsaiásnál* s a későbbi prófétáknál a jó mag gondolata volt s a Jézus tanításában az Istenfiúsággá nemesedik.

Az elmondottakban elértünk a fogság előtti és alatti irodalom végére s ezután egy egészen más sajátosságú irodalmi élettel fogunk találkozni. Eleddig egy fokozatos fejlődéssel állottunk szemben addig, amíg az Ábrahámnak ígért *családból* lassan olyan *nemzet* alakult ki a történelem kényszere alatt, amelyik az egész emberiség számára, mint Isten szolgája, tanító-mesterül állítható oda. A *héber nemzeti hivatás* tetőfokára ért II. *Ézsaiás* felfogásában, a hebraizmus tökéletessé vált s ami ezután következett, az új felfogást igényelt.

Egész röviden még a héber nemzeti eszme kialakulásával kapcsolatban fölemlítem azt, hogy *Ámosnál* (5 18.) találkozunk először az *Úrnapjának* a fogalmával, amely sötétség és büntetés napja. A későbbi próféták e fogalmat mind inkább kimélyítik s lassanként átviszik a különböző irók az utolsó dolgokkal kapcsolatban a *végítélet* körébe, mezejére. Az *Úrnapja* addig, amíg nemzeti megmenekedésről lehet beszélni, legfönnebb csak a megbüntetés, a fogságbajuttatás napja s mikor nemzeti felébredésről szó nem lehet már, az elnyomók végítéletévé alakul át. Azt sem szabad elfelednünk, hogy *Ézsaiás* prófétánál fellép egy nemzeti szabadító fogalma: *Immánuél* (velünk az Isten) név alatt s ez a nemzetmentő, mint fölkent Messiás (Krisztus) később fölismertetik a zsidókat a fogságból megszabadító Cyrus perzsa királyban és az Újtestamentumban már *Jézusra* alkalmazhatják e fogalmat s neki tulajdoníthatják e hivatást. A Krisztus fogalma azonban már módosult formája a nemzeti szabadítónak. Miután így röviden áttekintettünk az Ószövetség hebrarizmusán, fordítsuk figyelmünket a fogság utáni irodalmi termékek felé!

Fogság után.

A fogság utáni héber szellemnek legsajátosabb terméke az az irat, amely mai Bibliánkban, különösen a Mózes-i 5 könyvben és Jozsué könyvében az *alapirat*. Papok irták azt papi szellemben s ezért *Papiratnak* is nevezik. (Kr. u. 444.) Ebben az iratban s a felfogásában benne van a nemzet, múlt bünhödésének, felfogásának, tapasztalatának a tanúsága. A nemzeti törekvés helyett az egyházra s az egyházi életre van benne a súly fektetve. Keserű izü, visszahúzódó, befelé tekintő s a benső értékek, a szűkebb judai fajnak és gondolatnak megtartására irányuló irat.

Ezt megelőzőleg azonban ott van *Haggiás* próféta könyve, akinek minden jelentősége abban áll, hogy a Salamon által épített s Nebukadrezzár által kifosztott és megrongált nemzeti, jeruzsálemi első templom helyett a *második templom felépítését* sürgeti és eszközli ki. A fogságban élő zsidók elhatározzák, hogyha hazamehetnek, legelső dolguk a templom felépítése lesz. Otthon azonban erről megfeledkeznek s maguknak palotákat építve dőzsöltek. Haggiás figyelmezteti fogadalmukra s tényleg fel is építik a második templomot, amelynek dicsősége nagyobb az elsőjénél, mert emberi szív akarata hozta létre. (A templom teljesen 516-ban készült el.)

Ez időtájt jelentkezik *Zakariás* próféta, aki folytonos látomásokkal foglalkozik. Nevezetessége abban áll, hogy az ő iratában az *Angyal* önálló fogalma jelenik meg, aki tehát nem föltétlenül Istennel kapcsolatban fordul elő. Ez perzsa hatás lehet!

Mintegy 60—70 évvel később (Kr. e. 450 körül) *III. Ézsaiás* próféciája (56—66) a Jáhvéval való örök szövetségről beszél 59. 21. 61. 8. stb.), ahol az örök világosság léssen: Ehhez a világhoz egy fennkölt szellem (lélek) vezeti el a népet, aki mint Isten követe, így szól: „Az Úr Jáhvének lelke van énrajtam azért, mert felkent engem Jáhvé, hogy a szegényeknek örömet mondjak; elküldött, bekössem a megtört szívűeket, hogy hirdessek a foglyoknak szabadulást és a megkötözöttnek megoldást“. (61. 1.)

Malakiás mellett *Abdiás* arról az árulásról ír, melyet az *edomiták* követtek el a zsidók ellen a babyloni fogságba hurcolásuk alkalmával.

Ezsdrás és *Nehémiás* könyvei a Kr. e. 450-es és 440 es években a leghűebben hasonlítanak a már többször említett Papi irathoz. *Ezsdrás* (9 és 10 részei) könyve az idegen *feleségek* elbocsátását követeli, hogy a zsidó nők mehessenek a zsidókhoz feleségül s így megtisztuljon *ez a faj* az idegen és megmételvező elemtől (v. ö. Neh. 7. 13. 10. 33) csak így menthető meg a *szent mag* s tartható fenn a *tiszta faj!* A tiszta faj megőrzésére óriási szükség van s ez a vallásnak egyik követelménye is.

Ez ellen a tiszta sovinsta felfogás ellen íródik *Ruth* könyve, mely szerint *Dávid* király *Obedtől* származott, kinek szülői a bethlehemi *Boáz* és az idegen moábita nő, *Ruth* voltak.

Ime, a kizárólagos, egyoldalú, sovinsta irattal szemben az úgynevezett liberálisabb, mondhatnók, nemzet (ill.) fajközötti egyetértés felfogása.

Joelnél Kr. e. a 400-as években újból feltűnik, sőt a prófétálás középpontjába kerül a *Jáhvé napja*, amely nap a Józafát völgyében következik be. Itélet napja ez. Megemlítem, hogy a perzsák sáskamódjára lepték meg az üldözött zsidókat s a sáska-hasonlat egész jelképesen ment a köztudatba s lassanként e munka is, mint az Új-testamentum *Jelenések* könyve, apokaliptikus értéket kapott.

Ma az *új énekeskönyv* kiadása alkalmából könnyen megérthető az, hogy az Egyháznak, illetve a *templomnak* az Istentisztelettel kapcsolatban énekekre, Istendicsőítésekre és magasztalásokra van szüksége.

A *Zsoltárok* könyve nagy része az 516-ban befejezett második Jeruzsálemi templom használatára volt összeállítva. Ebben a gyűjteményben azonban mind a 150 zsoltár nem volt benne. Régi zsoltárokat is felhasználtak s újakat is irtak, de igen sok 516 után keletkezett. Így a zsoltároknak is, mint a mi énekeskönyvünknek idők folyamán több kiadása jelent meg addig, amíg 150 zsoltár került be utoljára a kánonba. Sok *nemzeti* és igen sok *egyéni* zsoltárral találkozunk. Az egyéni zsoltárok mind a fogság után keletkeztek. A zsoltárokból is megtalálható bizonyos *Messiás* fogalma s van szó a halál utáni életről is bennük.

A *Jób*, *Példabeszédek* és *Prédikátor* könyvei bizonyos fajta bölcselmi iratok. Jóbnál az az utolsó tanulság, hogy a szenvedés az Istentől adott megpróbáltatás, amely az ember haladását és nemesedését van hivatva előmozdítani.

A *Példabeszédek* tanusága: „Jáhvé félelme, a kezdet és a vég az ő áldása meggazdagítja azt, aki az ő útain jár“. (10 1. 2) A vallás az Isten útainak követése, az élet sikerének biztosítása, az igazság létesítésének feltétele s így a halálból is megszabadító hatalom. (11. 4. u. o. 13. 14.)

A *Prédikátornál*: „A dolgoknak summája — ez: az Istent féljed és az ő parancsolatát megtartsad, mert ez az embernek fődolga“. (12. 15) Ez az író általában úgy ismeretes, mint aki a *hiábavalóságot* helyezi mindenek fölé. Ez a megállapítás módosulásra vár, mert a *Pédikátornál* az epikureus hedonismus, a szeszélyes, élvező világfelfogás megtörik s a *stoikus természetszerű* életfelfogás kezdődik meg. Ezek már mind a görög gondolkodás befolyását mutatják.

A *Krónikák* könyve történeti munka, de nagyon későre jöhetett létre a fogság után s rajta a 444-i Papi-irat hatása teljes mértékben látszik. Azt mondhatnók, hogy a zsidó népnek egyházi, papi szempontból megírt története.

Jónás próféciája szintén igen késői munka s arról akar tanuskodni, hogy Jáhvé más népeknek is Istene, tehát Ninivét is megakarja menteni. Jónás maga nem igazi próféta, mert hívatása elől megszalad. Az igazi próféta föltétlen teljesíti az isteni akaratot, mint annak idején Jézus is.

Az *Énekek-éneke* lehet apró szerelmi (lakodalmi) énekek összessége és lehet egy dráma is, ahol a király a vidéki szép leányt a királyi palotába viteti s el szeretné venni feleségül, de az semmiért pásztorlegény kedvesét el nem hagyná s lemondva a jövő fényről s ígéretekről, visszamegy az egyszerű nomád életbe.

Dániel könyve post eventum (utólagosan az események után mondott) jóslatokkal van telve s *Eszter* könyve az első zsidóüldözéssel foglalkozó mű, hol a zsidók szörnyű bosszút állnak ellenségeiken.

A fogság után írott könyvek legtöbbszörében a szombat, az áldozat, a papság, a ritus és ceremónia jut előtérbe. Nem a tényre, hanem a végrehajtás módjára fektetik a súlyt. Ezért találunk majd az Új-testamentum idejében külsőségeket s látjuk, hogy a benső, a lelki megindultság hiányzik.

A fogság után a perzsák, egyiptomiak, görög, rómaiak uralkodnak a zsidók felett s amint a földi dicsőség visszaállásának reménye eltűnt,

lassanként a más világ, a jövő élet, a mennyei boldogság és Jeruzsálem lépett a gondolkodás középpontjába.

Az egykori Jáhvé, aki még a földön járt, lassanként eltávolodott a nemzettől s eljött az idő, amikor az Istent *magasságos*-nak nevezték. Isten messze távolodott, közbejöttek az angyalok, az égi különböző seregek... Eme távolabbi világból volt aztán eljövendő — az apokrifus és apokaliptikus iratok szerint — Ilyés, vagy a Messiás, az Úr, az Isten hirnök, a király, hogy megtartsa ítéletét az elevenek és holtak felett.

Ha most végig tekintünk az elmondottakon, látjuk, hogy a *családból* elszaporodott *nemzet* egy dicsőséges pályát futott meg a szenvedések világában. Magában felismerte a hibát, Istentől való elpártolást s érezte a büntetést a fogságban. Hitt nemes hivatásában s remélte, hogy kebeléből ki fog termelődni az a jó mag, illetőleg lélek, amely vagy aki meg fogja menteni minden veszteség után is. Teljesen sohasem halhat meg, ha Istenéhez visszatér. Midőn minden ellensége megcsalja s rug egyet rajta, akkor befelé kezd tekinteni önmagába s *vallás erkölcsi életét* úgy alapozza meg, hogy azt 2—3 ezer év sem volt képes megdönteni.

Kedves hallgatóság! az eszmék és tanok mai szétfolyó áradatában fogjuk kezünkbe a Bibliát, tanuljuk meg abból az elmondottak szemelőtt tartása mellett a közösségi értékeknek, — amilyenek a család, iskola, templom, faj, nemzet s mindenek felett a vallás-erkölcsi életet szolgáló egyház — nagy fontosságát.

E nehéz napokban különösen az Ó-testamentum az életiskolája lehet számunkra, páratlan nemzeti küzdelmeinek fenséges példáival. Megtaníthat amaz egészséges hitre, hogy az emberi örök értékek soha veszendőbe nem mennek s megmutathatja, mi a helyes és hamis a világot megváltani akaró tanításából. Rávezet az erkölcsi és vallási értékeknek mindeneket mozgó hatalmára s fanatikussá tehet a próféták mintájára egy nagyszabású megélendő hivatásos élet számára.

Nekünk fanatizmusra van szükségünk, hogy szívünk táblájára írott törvényként átélhessük a tudatot s érzetet, hogy mi, mint magyar vallás-erkölcsi és kulturális értékeket szolgáló faj, Isten népe vagyunk s az emberiség egyéni és közös értékeit vérünk és életünk árán is szolgálunk, védelmeznünk és fejlesztenünk kell.

Mint a kicsiny bibliai nemzet, mi is, mint kisebbség, amaz értékek megélésére s propagálására vagyunk elküldve és elhíva Istentől.

Tanuljunk a legdrágább értékek könyvéből igazi emberi életértékeket. Emeljük a Bibliát magunkhoz, hogy hivatásunkra emelkedhessünk.

Dr. Kiss Elek,
teológiai tanár.